

«ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЮРИДИЧНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ»

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ВИДАННЯ:

ТАЦІЙ В. Я., президент НАПрН України, академік НАН України та НАПрН України (голова редколегії)

ШЕМШУЧЕНКО Ю. С., академік-секретар відділення екологічного, господарського та аграрного права НАПрН України, академік НАН України та НАПрН України (заступник голови редколегії)

ПЕТРИШИН О. В., перший віце-президент НАПрН України, академік НАПрН України (відповідальний секретар редколегії)

БАРАБАШ Ю. Г., член-кореспондент НАПрН України

БИТЯК Ю. П., академік-секретар відділення державно-правових наук і міжнародного права НАПрН України, академік НАПрН України

БОРИСОВА В. І., член-кореспондент НАПрН України

БОРИСОВ В. І., академік-секретар відділення кримінально-правових наук НАПрН України, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, академік НАПрН України

БУРОМЕНСЬКИЙ М. В., член-кореспондент НАПрН України

ГЕТЬМАН А. П., заступник академіка-секретаря відділення екологічного, господарського та аграрного права НАПрН України, академік НАПрН України

ГЛІБКО С. В., в. о. директора Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України

ГОНЧАРЕНКО В. Д., академік-секретар відділення теорії та історії держави і права НАПрН України, академік НАПрН України

ГУСАРОВ С. М., член-кореспондент НАПрН України

ДОВГЕРТ А. С., член-кореспондент НАПрН України

ЖУРАВЕЛЬ В. А., член-кореспондент НАПрН України

КІВАЛОВ С. В., керівник Південного регіонального наукового центру НАПрН України, академік НАПрН України

КОМАРОВ В. В., академік НАПрН України

КРУПЧАН О. Д., директор Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, академік НАПрН України

КУЗНЄЦОВА Н. С., академік-секретар відділення цивільно-правових наук НАПрН України, академік НАПрН України

КУЧЕРЯВЕНКО М. П., заступник академіка-секретаря відділення державно-правових наук і міжнародного права НАПрН України, академік НАПрН України

МАКСИМОВ С. І., член-кореспондент НАПрН України

МАМУТОВ В. К., керівник Донецького регіонального наукового центру НАПрН України, академік НАН України та НАПрН України

НАСТЮК В. Я., член-кореспондент НАПрН України

НОР В. Т., керівник Західного регіонального наукового центру НАПрН України, академік НАПрН України

ОРЛОК О. П., директор Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності НАПрН України, член-кореспондент НАПрН України

ПИЛИПЧУК В. Г., директор Науково-дослідного інституту інформатики і права НАПрН України, член-кореспондент НАПрН України

ПРИЛИПКО С. М., академік НАПрН України

СЕРЬОГІНА С. Г., директор Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України

ТИХИЙ В. П., віце-президент – керівник Київського регіонального центру НАПрН України, академік НАПрН України

УСТИМЕНКО В. А., заступник керівника Донецького регіонального наукового центру НАПрН України, член-кореспондент НАПрН України

ШАКУН В. І., голова координаційного бюро з проблем кримінології відділення кримінально-правових наук НАПрН України, член-кореспондент НАПрН України

ШЕПІТЬКО В. Ю., заступник академіка-секретаря відділення кримінально-правових наук НАПрН України, академік НАПрН України

ШУЛЬГА М. В., член-кореспондент НАПрН України

Національна академія правових наук України
Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЮРИДИЧНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

У двадцяти томах

Том 1

**ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ
І ПРАВА УКРАЇНИ**

Харків
«Право»
2016

УДК 340(477)(031)
ББК 67(4УКР)я2
В27

Редакційна колегія 1-го тому:

**В. Д. Гончаренко (голова редколегії),
О. В. Зайчук, В. М. Єрмолаєв, В. В. Лемак,
В. О. Рум'янцев, І. Б. Усенко, О. Н. Яриши**

В27 Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. — Х. : Право, 2016.

ISBN 978-966-937-048-8

Т. 1 : Історія держави і права України / редкол.: В. Д. Гончаренко (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. — 848 с. : іл.

ISBN 978-966-937-049-5

Видання є систематизованим зводом знань про суспільний, державний лад, джерела й основні інститути права, які характеризують багатовікову історію українського державотворення.

Розраховане на науковців, викладачів, студентів вищих навчальних закладів, а також усіх тих, хто цікавиться історією держави і права України.

**УДК 340(477)(031)
ББК 67(4УКР)я2**

© Національна академія правових наук України, 2016
© Інститут держави і права імені В. М. Корецького
НАН України, 2016
© Національний юридичний університет імені Яро-
слава Мудрого, 2016
© Видавництво «Право», 2016

ISBN 978-966-937-049-5 (т. 1)
ISBN 978-966-937-048-8

ПЕРЕДМОВА

Перший том «Великої української юридичної енциклопедії» містить матеріали, що стосуються найбільш важливих подій, досвіду та традицій багатовікового українського державотворення. Продовження цих традицій неможливе без глибокого, об'єктивного й достовірного висвітлення та усвідомлення історії держави і права України, опрацювання і запозичення цих досягнень в умовах сьогодення, з'ясування причин невдач.

На основі останніх здобутків юридичної та історико-правової науки в першому томі подані статті, що стосуються загальних закономірностей виникнення й розвитку типів і форм української державності, її територіального устрою, політичного режиму, організації та діяльності державних інституцій, зокрема вищих представницьких органів, вищих та місцевих органів влади і управління, органів місцевого самоврядування.

Значна увага в першому томі приділена проблемі формування українського права, основним його джерелам, найважливішим пам'яткам права, різним галузям і інститутам матеріального і процесуального права, становленню й розвитку системи законодавства в Україні, етапам, формам і наслідкам робіт із систематизації права.

Виходячи з того, що впродовж багатовікової історії українські землі входили до складу різних держав, державні інституції і право яких суттєво впливали на здійснення державної влади та правовий уклад на українських землях, у першому томі міститься чимало статей стосовно державних установ і правових інститутів Великого князівства Литовського, Королівства Польського, Речі Посполитої, Російської імперії та Австро-Угорської монархії, які діяли на етнічних українських землях.

Підкреслюється безперервність розвитку української державності та її правової системи, відкидається твердження про бездержавність низки її періодів. Автори виходять із того, що такі етапи становлення є спільною спадщиною українського народу та його сусідів. Незважаючи на багаторічне перебування нашої держави у складі іноземних держав, Україна має власну історію державотворення і правотворення. Цей досвід безперервно формувався протягом багатьох століть і, розвиваючись, не втрачав зв'язків зі своїми витоками і першоджерелами.

Велика увага в контексті історії українського державотворення приділена персоналіям – видатним борцям за волю України. У першому томі Енциклопедії міститься ціла галерея портретів видатних державних, політичних та громадських діячів, борців за Українську державу та її збереження на різних етапах її історичного розвитку.

У першому томі цього видання розміщені також відомості про видатних українських вчених-юристів, якими зроблено значний внесок у розвиток науки історії держави і права України, дослідження ключових та проблемних питань українського державотворення.

Редколегія

А

АБСОЛЮТИЗМ (лат. absolutus – необмежений, безумовний; франц. absolutisme; нім. Absolutismus; англ. absolutism) – форма правління, за якої монарху належить необмежена верх. влада. Так само, як і абс. монархія, А. був притаманний держ. владі в різних країнах у період їх переходу від феод. станового сусп-ва до бурж. ладу, громадян. сусп-ва. А. відрізнявся від більш ранніх форм деспотій і ще більш пізніх форм тоталітарних та авторитарних д-в. Уперше поняття «А.» було введено в обіг рим. юристами в період імперії, у 16 ст. воно знову з'явилося у працях франц. філософів. А. притаманні такі риси: зосередження законод., викон., суд. влади в руках спадкового монарха; право монарха розпоряджатися податк. системою та держ. фінансами; наявність розгалуженого бюрокр. апарату, який від імені монарха здійснює управлінські, фін., суд. функції; централізація, уніфікація, регламентація держ. та місц. управління, тер. поділу, наявність постійних армій і поліції; регламентація всіх видів служби і станів. У період А. зупинялося попереднє значення діяльності органів, притаманних станово-представницькій монархії, держ. влада отримала значну самостійність щодо сусп-ва. А. як форма правління у вигляді деспотії, тиранії або абс. монархії набула поширення у період розкладу капіталізму і зародження капіталіст. відносин. Серед абс. монархій розрізняють деспотію, тиранію, освічений А., теократичні монархії, у яких монарх поєднує найвищу духовну та світську владу (напр., Ватикан, Саудівська Аравія). Для деспотії характерні необмежена влада правителя, безправ'я підданих. Тиранія – одноособове правління тирана (Стародавня Греція). У наш час абс. монархія зберігається у Бахреїні, Брунеї, Катарі, Омані та ін. Історично абс. монархія була притаманною д-вам Зах. Європи у кін. 15 – на поч. 16 ст. Класична форма А. мала місце у Франції, в Англії склався незавершений А., в Німеччині був «князівський А.». У 17 – на поч. 18 ст. Росія перетворюється на абс. монархію з необмеженою владою імператора. Пізніше в Австрії, Данії, Португалії, Пруссії, Росії, Швеції були проведені реформи в дусі «освіченого А.», а саме: обмежено станові привілеї, скасовано найвідсталіші форми феод. гноблення. Характерною ознакою абс. д-в була політика жорстокого нац. гноблення націй та народів, які входили до складу абс. д-в. Прикладом є гноблення українців у складі Австрійс. імперії (Галичини, Буковини, Закарпаття); гноблення всіх народів у складі Рос. імперії. А. почав гальмувати істор. розвиток і був у більшості випадків знищений під час бурж. революцій. У Росії А. був ліквідований під час Лют. революції 1917.

Лит.: Юридична енциклопедія, т. 1: А–Г. К., 1998; Сучасна правова енциклопедія / за заг. ред. О. В. Зайчука. К., 2013.

О. В. Зайчук.

АВСТРІЙСЬКЕ ЗАГАЛЬНЕ ЦИВІЛЬНЕ УЛОЖЕННЯ 1811 – кодекс, що з 1 січ. 1812 діяв у Австрійс. імперії, у т. ч. у Галичині і на Буковині. Передумовами його прийняття були значні соц.-екон. зміни у 1-й пол. 19 ст., які вимагали подальшого реформування цив. зак-ва. Це, у свою чергу, активізувало кодифікаційні роботи в Австрійс. монархії. Було створено нову законод. комісію, яка повинна була розробити і прийняти новий цив. кодекс. За основу взято Цив. кодекс 1797, який було перероблено. Після цього вже проект нового Австрійс. цив. кодексу було передано на розгляд особливих провінційних комісій, які мали надані права для подання зауважень і пропозицій. Робота цих комісій завершилась, однак проект був розглянутий ще тричі на основі подальших експертиз – у 1801–06, 1808 і 1810. Досвід застосування австрійс. цив. зак-ва в Галичині було вивчено, узагальнено і 7 лип. 1810 було схвалено новий Цив. кодекс, а патентом від 1 черв. 1811 оприлюднено. Придворним патентом від 13 лип. 1811 оголошено, що «Його Величність вважають, що Вони не можуть визнати жодного особливого права чи статутів для окр. провінцій, що функціонують поряд із Заг. цив. кодексом». А. з. ц. у. було введено в дію 1 січ. 1812 для всієї Австрії, 1 січ. 1812 – для Галичини, Володимерії та Буковини, 1 листоп. 1815 – для округів Велички та Подгужи. Для Кракова А. з. ц. у. патентом від 23 берез. 1852 вводили в дію двічі: 20 квіт. 1852 щодо прав подружжя і 29 верес. 1855 вже як єдиний цив. кодекс. У Півн. Буковині, а також і на Тернопільщині цей Кодекс було введено в дію 1 лют. 1816 (землі Тернопільщини

перебували у складі Рос. імперії з 1809 по 1815). Чинне до того моменту заг. прив. право (запозичене рим. право, йозефінський кодекс, провінційні статuti і звичаєве право) було скасовано. Джерелами А. з. ц. у. 1811 стали пандектне право (рециповане і пристосоване до нових умов рим. право), пруське земс. (цив.) уложення 1794 і провінційне право деяких австрійс. земель, що нерідко зазнавали істотної переробки і змін. Деякі прав. конструкції було запозичено з Цив. кодексу Франції 1804. А. з. ц. у. 1811 було вид. нім. мовою. У 1868 у Львові було вид. його укр. переклад, здійснений комісією, створеною у 1865 під кер-вом радника Вищ. крайового суду К. Кміцикевича.

Однак поряд із А. з. ц. у. 1811 в Австрійс. монархії, зокрема у Галичині і на Буковині, діяли й окр. цив. закони, які сприяли ефективному врегулюванню цив. відносин. До таких належали військ. закони, що зберігали силу для осіб військ. звання; Торг. уложення (введене в Австрії 17 груд. 1862); Векс. статут від 25 січ. 1850; заг. закони про позем. книги від 25 лип. 1871 (на Буковині у 1873 уводились нові позем. книги) та ін.

А. з. ц. у. 1811 було кодексом цив. права, який був просякнутий ідеями природного права та ідеалами доби Просвіта. За структурою Кодекс відповідав системі Інституцій Гая. Він складався із вступу та 3-х частин, які поділялися на 1502 статті. У вступі (статті 1–14) викладено заг. міркування про цив. закон, а саме: предмет цив. права, провінційний статус, суд. вироки, привілеї, тлумачення закону тощо. Перша частина (статті 15–284) присвячена особистим правам, регулюванню відносин

між подружжям, батьками і дітьми, а також відносин опікунів та сиріт (тобто сімейному і опікунському праву); друга (статті 285–1341) – майновим (речовим) і особисто-майновим правам: праву власності, праву застави, праву на відшкодування шкоди і праву на задоволення позову тощо; третя (статті 1342–1502) присвячена спільним постановам, що стосувалися особистих і майнових прав (про затвердження, зміну і скасування прав і обов'язків, а також про давність і прострочення). Така структура багато в чому відповідала класичній інституційній схемі побудови кодексів, яка притаманна традиціям рим. права. Щодо внутр. змісту А. з. ц. у. 1811 було самот. законом цив. права. Значення А. з. ц. у. 1811 не обмежувалося лише періодом свого часу й тер. меж д-ви. Він регулював цив.-прав. відносини на нм. тер. Австрійс. монархії (згодом і Австро-Угорщини): у Хорватії, Словенії, Боснії і Герцеговині, частково в Сербії та Чорногорії. Деякий час він діяв на тер. Півн. Італії, що перебувала під протекторатом Австрії, а також у Галичині й на Буковині. Після розпаду Австро-Угор. імперії він зберігав чинність в Югославії, Польщі, Чехословаччині. Прийняття А. з. ц. у. 1811 мало значний позитивний вплив, у т. ч. і на розвиток Галичини. Чіткий порядок укладення торг. угод, визначеність прав і обов'язків контрагентів у договорах сприяли ефективному прав. врегулюванню цив. відносин, виходу Галичини із стану екон. занепаду.

Характерною рисою А. з. ц. у. 1811 була його дещо громізка структура, яка може видатись довільною. Однак загалом лаконічність та недостатня теорет. база Кодексу дозволяють виявити гнуч-

кість у тлумаченні. Важливою його рисою було те, що, як і ін. кодекси кін. 18 – поч. 19 ст. в ін. країнах, він був результатом розпаду феод. і формування бурж. права, причому деяку перевагу надавали першому, оскільки А. з. ц. у. 1811 закріплювало найважливіші прав. ін-ти феод. власності. До того ж А. з. ц. у. 1811 становило модернізований формулами бурж. права дворянський звід законів, метою якого була охорона дворянської власності. А. з. ц. у. 1811 було вигідним також і для польс. поміщиків, оскільки надавало їм значні повноваження для подальшого визискування та експлуатації укр. селян і робітників. Крім того, поміщики залишалися власниками землі. Лише наприкін. 18 ст. землі почали обкладати податками, які були значно нижчими, ніж податки із земель, що належали селянам. Це означало, що селяни та робітники платили більші податки, аніж поміщики. Більше того, наприкін. 18 ст. і до сер. 19 ст. відбувається парцеляція – подрібнення сел. зем. наділів, які передавалися у спадщину, на невеликі ділянки (парцели). Це явище розпочалося під час розпаду первісного ладу, формування моногамної сім'ї та зародження прив. власності на засоби в-ва. Для селянина того часу це означало, що за невелику зем. ділянку йому доводилось платити чималий податок.

Після набрання чинності А. з. ц. у. 1811 у дію вводилося чимало дод., доповнюючих розпоряджень, які, поперше, частково модифікували прав. засади, наявні у самому Кодексі, а по-друге, частково належали до категорії тих політ. розпоряджень, які безпосередньо чи опосередковано впливали на

прив. право. Такими дод. були закони про договір купівлі-продажу зі сплатою частками від 27 квіт. 1896, про відповідальність за шкоду, заподіяну автомобілями, від 9 серп. 1901, про право буд-ва на чужій землі від 26 квіт. 1912, а також закон про авт. право від 26 груд. 1895, який визначав права на твори літератури, мистецтва, фотографії як особливий вид інтелектуал. діяльності. Ці розпорядження були опублік. в офіц. (служб.) і прив. збірниках. До офіц. збірників варто віднести 14 томів т. зв. великого збір. законів, яке хронол. охоплює період з 17 груд. 1780 по 2 груд. 1848. Усі розпорядження, поміщені у збірнику, мали загальнообов'язкову силу для всіх частин Австро-Угор. монархії, в яких було введено А. з. ц. у. 1811, навіть якщо відповідне розпорядження було вид. для окр. суд. установи чи певної провінції. Велике збір. законів, що містило 76 томів і вид. з 1790 по 1848, а також «Провінційний збірник законів», що вид. з 1819 по 1848, були офіц. збірниками, що слугували для використання в окр. коронних землях. Однак з 1848 замість цих законів почали виходити «Вісник державних законів» і «Вісник крайових законів», а вид. служб. збірників припинилося у зв'язку з уведенням загальноімперського вісника законів і вісників зем. урядів. Цісарським патентом від 4 лют. 1849 встановлено, що загальноімперський вісник повинен виходити десят'ма мовами народів Австрійс. монархії.

Як компромісне явище бурж. і феод. права, А. з. ц. у. 1811 застаріло у нових істор. умовах сер. 19 ст. У 1904 було створено комісію під кер-вом відомого австрійс. юриста, проф. Й. Унгера для

перегляду низки положень цього Кодексу. Робота просувалася повільно, були лише розроблені проекти змін і доповнень, але їх затвердженню перешкодила Перша світ. війна. Окр. норми Кодексу в роки війни (1914–16) були змінені в порядку вид. надзв. уряд. актів (новел), що стосувалися певного розширення прав жінок та позашлюбних дітей та дальшого розвитку зобов'язального права тощо. За цей час вид. три збірки доповнень, якими було замінено понад 180 статей Кодексу, які в основному торкалися договірного права – заг. правил, договору оренди і, зокрема, найму житлових приміщень, договорів трудового найму тощо. У черв. 1917 одночасно з відновленням парлам. життя в Австрії було утворено парлам. підкомісію з реформування австрійс. цив. права на чолі з проф. С. Дністрянським, а новели, підготовлені цією комісією, було передано до юрид. комісії австрійс. парламенту. Проте у зв'язку з розпадом Австро-Угорщини у 1918 розгляд її пропозицій щодо удосконалення А. з. ц. у. 1811 не було втілено в життя.

А. з. ц. у. 1811 діяв із деякими змінами на тер. Галичини і в період її приєднання після Першої світ. війни до складу Польщі за Ризьким мирним договором 1921. У 1933 було затверджено великий за своїм обсягом польс. кодекс зобов'язань, який припинив дію значної частини А. з. ц. у. 1811. На Буковині, яку захопила Румунія, цей кодекс був чинним аж до 1938. На території сучасної Австрії А. з. ц. у. 1811 зі змінами та доповненнями чинне й досі.

Осн. речовими правами за А. з. ц. у. 1811 були право власності, право володіння, право на заставу, а також серві-

тути. Безперечно, визначальним ін-том речового права в австрійс. зак-ві було право власності. Стаття 353 А. з. ц. у. 1811 надавала таке визначення поняття власності: «все, що кому-небудь належить, всі його тілесні та безтілесні речі». Власність розглядалась як право розпоряджатись сутністю та вигодами певної речі на свій вибір і позбавляти цього права всіх ін. Повний власник мав право вільно розпоряджатись своєю власністю.

Речі поділяли на тілесні, безтілесні, рухомі та нерухомі, користовані та некористовані, з ціною та без ціни. Тілесними речами були ті, що сприймалися органами чуття. До безтілесних речей належали насамперед майнові права – право ловити рибу, полювати тощо. Згідно зі ст. 293 А. з. ц. у. 1811, речі, які без пошкодження можна було переміщати у просторі, вважали рухомими, а ін. – нерухомими. Цікаво, що рухомі речі, які були приналежністю до нерухомих речей, теж визнавали нерухомими.

На західноукр. землях, які перебували у складі Австрії та Австро-Угорщини, кожна визнана д-вою церква і реліг. орг-ція була наділена відповідним комплексом прав, у т. ч. правом власності. Для розпорядження церк. майном на суму, що не перевищувала 1000 злотих, було достатньо дозволу єпископа. Коли ж вартість майна була вищ., потрібна була згода імператора, яку від його імені надавали: крайова адміністрація (за вартості майна до 8000 злотих), м-во віросповідань (за вартості майна до 20 000 злотих). За умови перевищення 20 000 злотих вимагався особистий дозвіл імператора.

Усі речі становили предмет права власності, і кожна особа, якій це не заборонено законом, могла набувати цього права особисто чи від свого імені через ін. особу. Власник на підставі свого права мав право вільно розпоряджатись своєю власністю (майном), на свій розсуд користуватись чи не користуватись своєю річчю, він мав право її знищити, віддати ін. повністю або частинами, або відмовитись від речі безумовно, тобто залишити її.

Підставами для набуття права власності були присвоєння, прирощування та передача майна. Вважалось, що без прав. підстав і без закон. способу набуття жодна власність не може бути набутою. Прав. підставою для заволодіння безхазяйними речами була свобода людини вилучати такі речі з їх природного стану. Таким способом було присвоєння, за допомогою якого особа набувала у власність безхазяйну річ із наміром використовувати її як власну.

Згідно з А. з. ц. у. 1811 зобов'язання виникали внаслідок договору чи делікту. Вступати в зобов'язання заборонялось дітям молодше семи років і особам, «позбавленим розсудку». У ст. 902 А. з. ц. у. 1811 було зазначено: «договори повинні виконуватись у той час, у тому місці й тим способом, як домовились сторони; за законом день має 24 години, місяць – 30 днів, а рік – 365 днів». Кодекс передбачав широкий спектр цив.-прав. договорів: дарування, зберігання, найм, позика, купівля-продаж та ін.

Договір дарування, укладений в усній формі, вважали укладеним із моменту передання речі. Натомість Кодекс рекомендував письмову форму договору дарування. Договір зберігання

(поклажі) породжував взаємні права й обов'язки його сторін, у т. ч. вимоги щодо відшкодування збитків зберігачеві чи поклададавцю. Под. вимоги могли бути пред'явлені протягом тридцяти днів від часу повернення речі.

У ст. 985 А. з. ц. у. 1811 зазначалось, що предметом грошової позики могли бути «дзвінка монета», паперові гроші чи публ. процентні папери. Для того, щоб борговий док-т вважався доказом факту позики, у ньому мали бути добросовісно та зрозуміло вказані: кредитор і боржник; предмет і сума позики, а при позиці грошей – умови щодо сплати осн. боргу та процентів.

Відповідно до ст. 1053 А. з. ц. у. 1811 договір купівлі-продажу був підставою для набуття права власності. Покупець набував його за цим договором тільки з моменту передачі речі. До цього її власником був продавець. Право продавця купити в покупця продану ним річ називалось правом викупу. Це право передбачалось у договорі та полягало в поверненні покупцем речі, а продавцем – грошової суми. Витрати сторін, необхідні для здійснення цього правовідношення, взаємно покривались. Сторони договору купівлі-продажу могли також передбачити право переважної покупки для певної особи у випадку відчуження речі продавцем. Таке право не могло бути передане третій особі або успадковуватись.

А. з. ц. у. 1811 передбачало договір т-ва або договір про спільність майна, за яким двоє чи більше осіб домовлялись об'єднати свою працю та майно для досягнення заг. мети. Т-во не могло брати зобов'язання перед третьою особою без згоди товаришів або їх повіре-

них. Що стосується юрид. осіб, то право представляти фірму, тобто підписувати усі док-ти і папери від імені т-ва, надавали одній чи кільком особам на підставі заг. згоди його учасників.

Згідно зі ст. 1267 А. з. ц. у. 1811 договір, за яким очікувалась певна вигода, називали ризиковим. До таких договорів належали: парі, гра і лотерея; усі майнові договори, предметом яких були очікувані в майб. права чи речі; пожиттева рента; пенсійні договори; договори страхування та бодмерейні договори. Предметом договору страхування зазвичай були товари, які переміщали водою чи сушею. Ін. речі (напр., будинок) могли бути застраховані від вогню, води чи ін. небезпек. Як впливає зі змісту наведених цив.-прав. норм А. з. ц. у. 1811, життя та здоров'я особи не було предметом договору страхування.

Зобов'язання на західноукр. землях у складі Австрії та Австро-Угорщини могли виникати також унаслідок заподіяння шкоди. Для виникнення зобов'язання однієї особи перед ін. унаслідок шкоди, її повинні були спричинити протиправні дії, що мали містити таку ознаку, як вина особи, яка виражалась в умислі чи необережності. Якщо особа зазнала шкоди від падіння небезпечно розташованої речі або від викидання, виливання чого-небудь із помешкання, то за цю шкоду відповідав власник чи володілець цього помешкання. Імовірна небезпека падіння, виливання чи викидання речі не була підставою виникнення делікту, проте кожен мав право звернутися до органів влади для усунення цієї небезпеки.

Згідно зі ст. 44 А. з. ц. у. 1811 засади сімейних відносин визначав шлюбний

договір, за яким дві особи різної статі виявляли свою волю жити в нерозривному спілкуванні, виховувати дітей і взаємно одне одному допомагати. Брати шлюб дозволяли кожній людині, крім божевільних, слабоумних і малолітніх. Злочинець, засуджений до найтяжчого або тяжкого ув'язнення, не мав права брати шлюб із дня оголошення йому вироку і впродовж усього часу відбування покарання. Заборонялись також шлюби між особами християн. та нехристиян. віри, а також між близькими родичами.

Шлюбний вік в Австрійс. імперії встановлювався у 14 років для обох статей. Ст. 91 А. з. ц. у. 1811 прямо декларувала, що «чоловік є главою сім'ю». Також чоловік був зобов'язаний забезпечувати та захищати свою сім'ю. Жінка брала прізвище чоловіка, жила в будинку, де мешкав чоловік, а також повинна була виконувати його розпорядження та контролювати їх виконання дітьми. Стосовно дітей батьки несли такі обов'язки: піклуватись про їх життя та здоров'я, забезпечувати їх матеріальне утримання, розвивати їх фізичні та духовні сили і, навчаючи релігії та ін. знанням, закласти основу для їх майб. благополуччя. Ст. 155 А. з. ц. у. 1811 наголошувала на тому, що права позашлюбних дітей не можуть бути прирівняні до прав дітей, народжених у шлюбі. Ст. 1217 А. з. ц. у. 1811 подавала таке визначення шлюбних договорів: «це договори, які укладаються про майно у формі шлюбного союзу та мають своїм предметом здебільшого придане, зустрічне придане, спільність майна, управління та користування особистим майном, порядок спадкування

чи пожиттєве користування майном, а також утримання вдови». Цікаво, що ст. 1249 А. з. ц. у. 1811 надавала учасникам подружжя право укласти між собою спадковий договір і визначити в ньому умови спадкування майна одне одного у випадку смерті. Наявність спадкового договору не позбавляла учасників подружжя права розпоряджатись своїм майном протягом життя та складати заповіти щодо свого майна.

Спадковим майном, або спадком, вважалась сукупність прав і обов'язків померлого, які не базувались на його особистих відносинах. Право на спадкування виникало виключно після смерті спадкодавця. Якщо спадкоємець помирає раніше за спадкодавця, то право на спадок не могло автоматично переходити до спадкоємців померлого спадкоємця.

Розрізнялось спадкування за законом і за заповітом. За законом спадкували найближчі родичі померлого. У спадкуванні за заповітом спадкували особи, визначені в цьому докті як спадкоємці. Ніхто не мав права самовільно набути спадок у власність. Це питання обов'язково розглядав суд, який передавав спадок у закон. володіння.

Лит.: Огоновський О. Системи австрійського права приватного, т. 1: Науки загальні і право вічеве. Л., 1897; Дністрянський С. Австрійське право облігаційне, вип. 1. Л., 1901; Кульчицький В. С. Джерела права в Галичині за часів австрійського панування // Проблеми правознавства, 1971, вип. 19; Його ж. Апарат управління Галичиною в складі Австро-Угорщини. Л., 2002; Бойко І. Й. Правове регулювання цивільних відносин в Україні (ІХ–ХХ ст.). К., 2013.

І. Й. Бойко.

АВСТРІЙСЬКИЙ КРИМІНАЛЬНИЙ КОДЕКС 1852 – це зібрання норм матеріального права, що було затверджене австрійс. імператором 27 трав. 1852 як «Кримінальний закон про тяжкі злочини, нетяжкі (звичайні) злочини та проступки». Складався з двох частин та 532 статей: 1) про тяжкі злочини (статті 1–232) і 2) про проступки та нетяжкі (звичайні) злочини (статті 233–532), котрим було врегульовано лише питання матеріального крим. права, нумерація статей у двох частинах Кодексу була спільна, тобто не розпочиналась з § 1, а також він не містив вступної частини та великої кількості наук. дефініцій. А. к. к. 1852 був осн. джерелом крим. права, що діяв на тер. Схід. Галичини до розпаду Австро-Угорщини (1918), отже, був чинним крим. законом ЗУНР, Галичини у складі Польщі до 1932, а у самій Австрії діяв аж до 1975, незважаючи на значну кількість спец. крим. законів, прийнятих після 1852, які вносили зміни та доповнення до нього.

Відповідно до А. к. к. 1852 та практики його застосування у Схід. Галичині можна стверджувати, що тяжким злочином визнавалося свідомо вчинене суспільно небезпечне діяння, яке характеризувалося ознаками злого наміру й усвідомленого бажання заподіяти зло об'єкту посягання; без цих ознак діяння трактувалось як проступок чи нетяжкий (звичайний) злочин. Під проступком розумілося суспільно шкідливе протиправне винне діяння (дія або бездіяльність), що порушувало громад. безпеку та сусп. мораль. Під нетяжким, або звичайним, злочином розумілося суспільно шкідливе протиправне винне діяння (дія або бездіяльність), що порушувало

безпеку окр. осіб (здоров'я, власність та ін.). Проступок за формою вини та видами покарань, котрі призначалися у випадку його вчинення, мав зовн. схожість із нетяжким (звичайним) злочином, але він мав менший ступінь сусп. небезпеки. Проступок відрізнявся від нетяжкого (звичайного) злочину за наслідками та способом вчинення. Відповідно до § 2, 233, 234 А. к. к. 1852, крим. відповідальності за тяжкі злочини, проступки та нетяжкі (звичайні) злочини підлягали фізичні осудні особи, котрі на момент вчинення крим. правопорушення досягли 14-річного віку. Норми різних статей А. к. к. 1852 щодо тяжкого злочину, проступку та нетяжкого (звичайного) злочину об'єднувалися у спільне поняття – кримінально каране діяння, яке характеризувалося такими ознаками: суспільно небезпечне (для тяжкого злочину) або суспільно шкідливе (для проступку та нетяжкого (звичайного) злочину), протиправне, винне діяння (дія або бездіяльність), що посягало на держ., сусп. чи прив. інтереси.

А. к. к. 1852 не містив норм, у яких було б дано визначення покарання та його мети. А. к. к. 1852 закріплював пом'якшуючі й обтяжуючі обставини, встановлював осн. засади призначення покарання, якими керувалися судді при його обранні, а саме: законність, визнання особи винною і такою, що підлягає покаранню лише за вироком суду; покарання призначається лише за наявності вини; покарання залежить від тяжкості злочину; особистий характер відповідальності; гуманність покарання; невідворотність покарання та ін.

Осн. покарання за видами злочинів були такими: 1) за тяжкі злочини: смерт-

на кара та ув'язнення (звичайне і тяжке); 2) за проступки та нетяжкі (звичайні) злочини: штраф; позбавлення права займатися певною діяльністю; арешт та суд. догана. До скасування законом про прав. наслідки засудження особи за вчинення кримінально караного діяння та скасування використання кайданів від 15 листоп. 1867 в А. к. к. 1852 передбачалося також застосування тілесного покарання як осн. і дод. за вчинення проступків і нетяжких (звичайних) злочинів, так і дод. у випадку вчинення тяжких злочинів.

Смертну кару призначали у випадку вчинення таких тяжких злочинів: держ. зрада (§ 58); умисне пошкодження чужої власності (§ 85, 86); умисне пошкодження залізничної колії, рухомого складу або суден, засобів зв'язку чи сигналізації або ін. предметів, які слугують для забезпечення безпеки руху, а також умисне пошкодження мостів, парових котлів чи ін. устаткування (§ 87, 88); умисне вбивство (§ 136); крадіжка, поєднана з умисним вбивством (§ 141); підпал (§ 167) та ін. Смертну кару виконували через повішання або розстріл. Це покарання було безальтернативним. До смертної кари не могли бути засуджені особи, котрі не досягли 20-річного віку.

Ув'язненням карали на різні строки, залежно від пом'якшуючих і обтяжуючих обставин. За наявності таких обставин ув'язнення могло бути до п'яти, десяти, двадцяти років чи довічне. Ув'язнення передбачалося двох осн. видів – звичайне і тяжке. Відмінність між ними полягала в тому, що тяжке ув'язнення завжди посилювалось складними умовами відбуття покаран-

ня (засудженому ноги заковували в кайдани, він позбавлявся шляхетського стану і права укладати будь-які правочини, складати заповіт тощо). Передбачалися такі види посилення відбуття ув'язнення: обмеження в їжі, тверде ліжко, одиночна камера, темниця.

А. к. к. 1852 вирізняв чотири види арешту: арешт першого ступеня (або звичайний арешт); арешт другого ступеня (або посилений арешт); домашній арешт; арешт для неповнолітніх. Аналіз практики застосування покарань у Схід. Галичині за А. к. к. 1852 засвідчує, що найчастіше застосовувався звичайний і посилений арешт. Звичайний арешт передбачав позбавлення засудженого лише особистої свободи, без обмеження його в харчуванні за власні кошти, зайнятті певними видами діяльності. За посиленого арешту засудженого позбавляли волі, а також можливості харчування за власні кошти, його зобов'язували працювати, побачення з рідними йому надавали лише в присутності наглядача, а розмова підлягала суворому контролю. За заг. правилом, найкоротший строк арешту, відповідно до § 247 А. к. к. 1852, був 24 год., а найдовший – 6 місяців. Проте і в кодексі, й у спец. крим. законах було передбачено випадки, коли макс. термін тривання арешту міг бути від 1-го до 3-х років.

Розмір штрафу встановлювався через визначення його мінім. та макс. межі, а в деяких випадках було передбачено фіксований розмір штрафу. Грошовою одиницею, в якій сплачувався штраф з 27 трав. 1852, був ринський золотий, а з 1 січ. 1900 вводилась нова грошова одиниця – крона, й усі штрафи з цього часу мали сплачуватися у кро-

нах. Співвідношення ринського золотого та крони було таким: 1 ринський золотий – 2 крони. Якщо внаслідок сплати суми штрафу значно погіршувалось матеріальне становище винної особи або членів її сім'ї, то замість штрафу застосовувався звичайний арешт із розрахунку: за кожні 5 ринських – день арешту. За заг. правилом штраф стягувався на користь фонду для убогих тієї місцевості, де було вчинено нетяжкий (звичайний) злочин чи проступок. Як виняток штраф стягувався на користь дви або на користь військ. фонду.

Позбавлення права займатися певною діяльністю було передбачене як осн. покарання у випадку повторного вчинення проступків або нетяжких (звичайних) злочинів, котрі засвідчували, що винна особа або не мала відповідних профес. знань, необхідних для виконання даної роботи, або не бажала дотримуватись при її виконанні установлених правил. Це покарання, згідно з § 242 А. к. к. 1852, могло бути призначене на певний строк або пожиттєво, або до того часу, поки винна особа на екзамені не підтвердить відповідну кваліфікацію і наявність відповідних фахових знань.

Дод. покараннями були конфіскація предметів, що були засобом вчинення нетяжкого (звичайного) злочину чи проступку; заборона проживання в певній місцевості, у певному коронному краї або в усіх коронних краях Австрійс. імперії; поліційний нагляд; утримання у будинку примусової праці; утримання у виправному будинку; посилення покарання. Встановлено, що дод. покарання були передбачені нормами як А. к. к. 1852, так і окр. крим. законів.

Відповідно до А. к. к. 1852, засудження особи за вчинення тяжкого злочину мало такі наслідки: 1) постійні – позбавлення назавжди засудженої особи прав, котрими вона володіла до набуття обвинув. вироком суду закон. сили, зокрема: позбавлення всіх нац. та іноз. орденів, військ. та цив. почесних відзнак; відсторонення від посади відп. ред. періодичних вид.; позбавлення права займатися адвокатською діяльністю, працювати нотаріусом чи суддею, а також репрезентувати інтереси ін. осіб перед органами держ. влади; позбавлення права на отримання встановлених законом пенсійних виплат, провізій, допомоги на виховання та ін. виплат; 2) тимчасові – позбавлення засудженої особи прав, якими вона володіла до набуття обвинув. вироком суду закон. сили, на певний термін (до надання імператором згоди на поновлення цих прав), зокрема: позбавлення усіх держ. звань та вчених ступенів; позбавлення права займати чиновницьку посаду, в т. ч. посаду вчителя; відсторонення духовних осіб від служби.

Лит.: Кульчицький В. С., Бойко І. Й., Настасяк І. Ю., Мікула О. І. Апарат управління Галичиною в складі Австро-Угорщини. Л., 2002; Тищик Б. Й. Історія держави і права Австрії та Австро-Угорщини (X ст. – 1918 р.). Л., 2003; Шуп'яна М. Ю. Поняття та види злочинів за Австрійським Кримінальним кодексом 1852 р. // Часопис Київського університету права, 2013, № 1.

І. Й. Бойко.

АВСТРІЙСЬКИЙ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ КОДЕКС 1873 – це кодекс процес. права, що був затв. австрійс. імператором 23 трав. 1873, який діяв в Австрійс. імперії, у т. ч. у Галичині й на Буковині.

А. к.-п. к. 1873 складався з 27 розділів і мав 494 параграфи. Цей Кодекс поширював свою чинність на всю територію імперії, у т. ч. на укр. землі, що перебували у складі Австрії.

А. к.-п. к. 1873 скасував чинність попередніх нормат.-прав. актів, що регулювали крим. процес у судах: статут крим. провадження від 29 лип. 1853; імп. розпорядження від 3 трав. 1858; статут провадження у справах преси від 17 груд. 1862; закон від 9 берез. 1869, який запровадив суди присяжних для розгляду злочинів і провин, заподіяних видавничою діяльністю.

А. к.-п. к. 1873 регламентував крим. судочинство лише у заг. судах. Для військ. судів існувала окр. крим.-військ. процедура, що ґрунтувалася на Терезіанському кодексі 1768, а також на військ. крим.-процес. кодексі, який був уведений у дію 1912.

А. к.-п. к. 1873 закріплював основоположні принципи крим. процесу, зокрема: поч. процесу лише за наявності скарги (ст. 2); здійснення процесу уповноваженими законом органами від імені д-ви (статті 2, 34); усність процесу (статті 2, 58, 311, 458); гласність процесу (статті 228, 312, 456); принцип т. зв. змішаного судочинства – запровадження суду присяжних стосовно політ. справ (статті 297–351); обов'язок держ. обвинувача довести вину обвинуваченого. Обвинуваченому було гарантоване право не давати показання проти себе; була втілена ідея вільної оцінки доказів, а також проведено винесення суд. рішення на підставі внутр. переконання суддів (статті 258, 458).

Питання про наявність складу злочину вирішували присяжні після ретель-

ної перевірки всіх доказів «за і проти» шляхом висловлювання свого переконання. Згідно з принципом остаточного здійснення суд. процесу існувало лише два види завершення осн. слухання: винесення вироку та визнання підсудного невинним. Варто зазначити, що були випадки, коли суд. процес міг завершитися зупиненням процесу.

Крім А. к.-п. к. 1873, діяла і значна кількість ін. нормат.-прав. актів, що містили процес. норми: закон про охорону прив. власності на будинок від 27 жовт. 1867, про охорону таємних листів і кореспонденції від 6 квіт. 1870, розпорядження міністра юстиції від 21 жовт. 1908 про розгляд крим. справ щодо неповнолітніх.

Юрид. чинність А. к.-п. к. 1873 не поширювалася: на осіб, що підлягали юрисдикції військ. судів; на осіб, які користувались правом «закраєвості» (імунітетом), тобто на закорд. послів та осіб, що входили до штату посольства, консулів іноз. д-в, оскільки міжнар. договори давали їм право недоторканності; на в'язнів, які відбували покарання у самот. карних закладах, за злочини, вчинені в закладі, бо вони підлягали підсудності лише адміністрації в'язниці; на неповнолітніх, бо вони не підлягали відповідальності. До крим. процесу не належав адм. процес, який здійснювався адм. органами (такими, як поліція чи фін. установа), які розглядали справи про проступки.

Відповідно до А. к.-п. к. 1873 заборонялося затримувати або притягувати до суду за вчинений злочин без дозволу держ. ради або Галицького крайового сейму його депутата, крім випадків затримання під час вчинення злочину «на

гарячому». У випадку затримання депутата «на гарячому» згаданий держ. орган, а точніше, його керівник, мав бути про це повідомлений. Суди не могли розглядати справи про злочини, вчинені гр-нами Австрії за кордоном.

Варто звернути увагу на те, що осн. фігурою в австрійс. крим. процесі був підозрюваний, тобто особа, щодо якої велося дізнання. Після проведеної перевірки обставин, що були підставою для дізнання у випадку, коли орган попереднього слідства розпочав слідство, ця особа ставала обвинуваченим аж до вручення їй обвинув. висновку. Коли ж обвинувачений поставав перед судом, його називали оскарженим. На дізнанні та попередньому слідстві, зазвичай, не вживали термін «підозрюваний», а на кожній стадії попереднього слідства особу називали «обвинуваченим». Кодекс також чітко не дотримувався розмежування термінів у кожному окр. випадку: де слід було говорити «оскаржений», а де – «обвинувачений».

Суд. провадження щодо злочинів починалося після внесення скарги. Скарги поділялись на публ. та прив. Публ. вносилися прокурором і могли бути відхилені імператором. Вони стосувалися всіх злочинів, крім тих, які вважали прив. Предметом прив. оскарження були: злочини-крадіжки між подружжям, родичами, дітьми та ріднею, які жили тривалий час, маючи спільне госп-во; злочини проти інтелектуал. власності; злочини проти честі; злочини проти безпеки руху; злочини мужолозтва; злочини збезчещення малолітньої родички членом родини, а також блудництво служниці з малолітнім або родичем, що живе в будинку; злочини,

пов'язані з пияцтвом; злочини проти публ. звичаїв; злочини проти таємниці листування; злочини проти охорони товарних знаків (закон від 6 січ. 1890); злочини проти авт. прав; злочини проти патентного права; злочини проти преси.

Право подавати скарги на дії міністрів, що містили ознаки злочину, належало кожній із двох палат рейхсрату. Прив. скаржник не мав права знову подавати скаргу на тій підставі, що обвинувачений, подаючи суду докази, ще міг вчинити дії, що ображали скаржника. Те, що прив. скаржник у скарзі не зазначив вимоги про покарання обвинуваченого, не могло стати підставою визнання суд. провадження неправомірним. Відкликання прив. скарги після оголошення вироку мало лише ті юрид. наслідки, що цей факт враховувався як пом'якшуюча обставина. Малолітній прив. скаржник мав право внести скаргу через представника і мав право її відкликати. Коли неповага стосувалася чиновників першої категорії, то кожен з них міг подати окр. скаргу. Право подання прив. скарги за вчинення мужолозтва мав потерпілий, навіть якщо він був неповнолітнім. Термін подання публ. скарги не був обмеженим, а прив. можна було внести тільки упродовж 6-ти тижнів від моменту, коли потерпілий дізнався про порушення його прав.

У прив. скарзі мали називати лише факт злочину і вказувати бажання скаржника покарати злочинця. Ін. особливих юрид. елементів або реквізитів не вимагалось. Образа могла бути предметом публ. скарги, якщо було ображено держ. владу. Образою навіть усіх чиновників певної гілки влади чи її органу

не вважали злочином проти самої влади. Духовних посадовців вважали публ. чиновниками, якщо вони виконували держ. функції, напр. ведення метрик.

В австрійс. зак-ві самост. відділом імп. армії вважали також офіцерський корпус або особовий склад гарнізону, а також жандармерію. З ініціативою суд. провадження у справах щодо образи жандармерії мусив виступати міністр крайової оборони. Публ. скарга не вносились у разі, якщо образа стосувалась профес. діяльності потерпілого.

Суд не мав права виходити за межі поданого обвинувачення. Це могло мати місце лише в одному випадку: коли прокурор висував нове звинувачення і на нього погодився підсудний. На таких фактах неодноразово наголошував Верх. суд. і касац. трибунал у Відні. Виходячи із принципу безпосередності процесу, присутність обвинуваченого на розгляді справи була обов'язковою. Щоправда, головуючий суддя мав право усувати підсудного із залу засідань на час допиту співучасників злочину, коли були підстави вважати, що його присутність може негативно вплинути на покази ін. підсудних.

Закон надавав право головуючому на певний час усунути підсудного із зали засідання, якщо підсудний порушував порядок у залі суду чи виявляв неповагу до суду. Після повернення підсудного головуючий повинен був проінформувати його про все, що відбувалося на суд. засіданні за його відсутності. Значно вужчими були права обвинуваченого на суд. слідстві. Він мав право на спілкування з адвокатом у присутності судді або прокурора. Лише після винесення обвинув. висновку адвокат

мав право розмовляти з підзахисним віч-на-віч. Обвинувачений мав право разом з адвокатом знайомитися з матеріалами справи після складання обвинув. висновку, а до цього часу – лише за згодою судді або прокурора.

Важливе значення для прав. статусу обвинуваченого мало правильне застосування до нього запобіжного заходу. Найчастіше осіб, що фігурували у крим. справах як підозрювані, обвинувачені, підсудні, заарештовували. Розрізняли тимчасове затримання й арешт. Перше затримання могло мати місце лише на стадії дізнання, яке здійснювала поліція. Підставою для такого затримання була підозра у вчиненні злочину. Щоправда, А. к.-п. к. 1873 дозволяв тимчасове затримання і без цієї підстави у випадках вчинення бунту, порушення громад. порядку значною кількістю осіб. Тимчасове затримання поліцією могло тривати лише 24 год, після чого за наявності підстав і потреби для подальшого затримання особи мала бути прийнята відповідна постанова суду. Якщо таку постанову не приймали, затриманого необхідно було негайно звільнити з-під варті. Термін арешту під час слідства та дізнання становив 2 місяці та міг бути продовжений до 3-х місяців на підставі спец. ухвали апеляц. суду за поданням прокурора.

Згідно зі ст. 88 А. к.-п. к. 1873 розрізняли попереднє слідство і дізнання. Попереднє слідство провадила поліція, причому під значним впливом прокурора, оскільки він контролював дізнання. Дізнання провадив суддя-слідчий. У цьому випадку участь прокурора при виконанні певних процес. дій могла мати місце лише тоді, коли це дозволяв

закон. Напр., прокурор уже не міг бути присутнім при допиті свідків і обвинуваченого. Дізнання, проведене поліцією, мало меншу вагу порівняно з дізнанням, здійсненим суддею-слідчим.

Функцію контролю і нагляду за діями судді-слідчого здійснювали прокурор і спеціально створена для цієї мети Радна палата суддів. Остання мала право навіть на окр. слідчі дії. Дізнання мало такі завдання: отримати пояснення від підозрюваного; одержати пояснення від потерпілого, від осіб, які затримали підозрюваного; зафіксувати сліди та речові докази у справі; допитати свідків під присягою, якщо були підстави вважати, що останні з незалежних від їхньої волі причин не з'являться в суд. засідання; дослідити психічний стан підозрюваного. Проведення дізнання оформляли протоколом, де висвітлювали хід і результати слідчих дій, зокрема допиту.

Після завершення дізнання від прокурора залежало, чи буде провадитися у цій справі слідство. Прокурор звертався з поданням до суду про необхідність проведення слідства. Якщо, на думку судді-слідчого, закон. підстав на проведення слідства не було, він оскаржував це подання до Радної палати суддів. Суддя-слідчий мав повноваження закрити провадження у справі, призупинити слідство. Після закінчення слідства прокурор подавав судді-слідчому обвинув. висновок у кількості примірників, що дорівнювала кількості обвинувачених.

Відповідно до ст. 207 А. к.-п. к. 1873 обвинув. висновок обов'язково мав містити такі реквізити: прізвище, ім'я та ін. анкетні дані обвинуваченого; виклад

фактичних обставин обвинувачення; кваліфікацію вчиненого злочину; назву суду, що мав розглянути справу. Суддя вручав обвинув. висновок обвинуваченому й одночасно роз'яснював, що він має право внести до апеляц. суду заперечення на цей висновок. Розгляд скарги обвинуваченого апеляц. судом відбувався на закритому суд. засіданні з обов'язковою участю прокурора. Якщо апеляц. суд був переконаний, що скарга обвинуваченого безпідставна, то суд повертав обвинув. висновок прокурору для усунення виявлених недоліків. Коли ж суд встановлював, що справа підсудна не суду, названому в обвинув. акті, а суду, розташованому на території ін. округу, він скеровував справу до відповідного апеляц. суду. Відхиляючи скаргу обвинуваченого, суд виносив рішення про передання обвинуваченого до суду, і з цього моменту обвинувачений ставав підсудним.

Подальша стадія крим. процесу – підготовча. На цій стадії суд мав учинити низку процес. дій підготовчого характеру, перш ніж безпосередньо приступити до розгляду справи на суд. засіданні, зокрема: перевести підсудного з в'язниці тимчасового арешту до в'язниці; розглянути клопотання сторін про нові докази; розв'язати питання про участь у справі захисника; встановити дату і місце розгляду справи; повідомити свідків, експертів про необхідність з'явитися на допит тощо.

Осн. стадією судочинства в крим. справах була стадія суд. засідання, яка згідно із крим.-процес. зак-вом називалася гол. розглядом справи.

Важливою процес. фігурою у суд. засіданні був головуючий суддя, який

мав право на свій розсуд встановлювати порядок дослідження доказів, черговість допиту підсудних, свідків, експертів. Такі широкі повноваження надавали йому для встановлення істини у справі. Особливо це стосувалося дотримання дисципліни і порядку на суд. засіданні: так, головуючий мав право робити зауваження, попереджати, штрафувати, видаляти осіб із зали суд. засідань. Надзвичайно відп. були обов'язки головуючого судді в частині формулювання питань до присяжних суддів. Такі питання обов'язково викладали у письмовій формі за його підписом та передавали присяжним, а у випадку вимоги – й підсудним.

Усі поставлені питання поділялися на гол., дод. та евентуальні (принагідні). Гол. питання завжди стосувалися самої кваліфікації злочину, дод. – уточнювали окр. елементи гол. питань, а евентуальні стосувалися підтвердження юрид. кваліфікації злочину за ін. юрид. нормами, коли присяжні заперечували гол. питання.

Після формулювання питань для присяжних розпочиналися дебати, потім головуючий сповіщав осн. розгляд справи закінченим і приступав до оголошення свого висновку. У ньому головуючий коротко викладав хід розгляду справи, нагадував про отримані докази, роз'яснював юрид. кваліфікацію дій підсудних органом попереднього слідства, популярно витлумачував юрид. терміни та поняття, з якими можуть зіткнутися присяжні, нагадував порядок самої наради і голосування при ухваленні ними рішення. Закінчивши висновок-повчання, головуючий ставив питання присяжним, які потім виходили

до спец. нарадчої кімнати. Там вони обирали з-поміж себе старшого і, одержавши необхідні матеріали справи, починали обговорення питань.

Таємниця наради суворо забороняла будь-кому з присяжних упродовж наради залишати приміщення, зустрічатися зі сторонніми особами; ніхто не мав права увійти туди без письмового дозволу головуючого. Якщо присяжний порушував таємницю дорадчої кімнати, його карали штрафом (від 400 до 4 тис. марок); ін. особам це загрожувало арештом на 24 год.

Ухвалюючи вердикт, присяжні піднімали руку. Відповідь могла бути «так» або «ні». Ст. голосував останнім. Вердикт, що підтверджував вину чи обставини, які обтяжували вину, вважався дійсним, якщо його ухвалили 2/3 усіх присяжних. Прав. значення вердикт набував після його проголошення у залі суду. Якщо у вердикті припустилися механічних помилок, трибунал мав право прийняти ухвалу про проведення дод. наради присяжних. Оголошення вердикту відбувалося у присутності всіх учасників процесу, крім підсудних – їх запрошували після його проголошення, і вже секретар суд. засідання зачитував їм вердикт. Після проголошення вердикту підсудним головуючий призначав час оголошення вироку. У вироках окружних судів викладали весь аналіз доказів і мотиви прийнятого рішення, а у вироках суду присяжних – призначене покарання.

На проголошений вирок окружного суду можна було подати апеляцію, а на вирок суду присяжних – касац. скаргу. Коло осіб, які мали право подати апеляц. чи касац. скаргу, було обмежене (засу-

джений, захисник, а також закон. представник неповнолітнього засудженого).

Апеляц. суд не виходив за межі апеляц. скарги за незначними винятками: коли були підстави винести виправдальний вирок; коли була необхідність виправити помилки у кваліфікації дій засудженого; коли потрібно було скасувати вирок через грубе порушення права на відвід судді, порушення підсудності, а також коли засуджений виявився неосудною особою.

Особливі правила існували стосовно виконання покарання – смертної кари. Відповідно до ст. 341 А. к.-п. к. 1873 трибунал, який виніс смертний вирок, мав одразу ж провести нараду і прийняти ухвалу про те, чи засуджений заслуговує на звернення до імператора відносно помилування, а якщо так, то в якій частині. Кожне клопотання про помилування, обговорене судом, що постановив вирок, потрапляло на розгляд до апеляц., а згодом – до найвищ. суду, після чого міністр юстиції передавав це клопотання на розсуд цісаря. Якщо хоча б одна інстанція мала заперечення щодо обґрунтованості клопотання про помилування, воно не мало дальшого руху і поверталось до суду першої інстанції.

Смертна кара за вироками окружних судів і судів присяжних мала бути виконана наст. ранку після ознайомлення засудженого з відмовою в помилуванні. Повідомити засудженому про виконання вироку мала комісія, що складалася з головуючого, 2-х свідків і прокурора, у такий день, який не був би передднем неділі або свята, що відзначалося усіма чи лише засудженим у зв'язку з його реліг. належністю (статті 403, 404 А. к.-п. к. 1873). Згодом

виробилася ін. практика: відмову в помилуванні засудженому до страти повідомляв лише прокурор у в'язниці. Після цього засудженому до ранку надавався час для приготування до страти. Суд гарантував засудженому священника для сповіді та відпущення гріхів, дозволялося також прощання з близькими родичами. Страта відбувалася через розстріл або через повішання.

Сама страта виконувалася на території в'язниці. При страті могли бути присутніми крім суд. комісії й ін. особи: захисник засудженого, нач. або заст. нач. місц. гміни, лікар, священник, яких суд був зобов'язаний повідомити про годину виконання смертної кари. Мали право бути присутніми також урядовці суду, прокуратури, поліції.

Згідно з Конституцією Австрії 1867, підозрюваним, обвинуваченим, підсудним було гарантовано право на захист. Утверджуючи конст. принцип права на захист, австрійс. законодавець виходив із того, що поліція, прокуратура та суд мали бути максимально об'єктивними при виконанні профес. обов'язків, встановлюючи об'єктивну істину в кожній крим. справі, досліджувати й з'ясовувати не лише обставини, що обвинувачують, а й такі, які виправдовують або пом'якшують вину особи. Закріплення в Конституції Австрії права на захист мало гарантувати відсутність зловживань із боку посадовців правоохор. органів, щоб жодна невинна особа не була притягнута до крим. відповідальності.

Підозрюваному, обвинуваченому, підсудному надавалося право на всі стадії процесу спростовувати висунуте проти них обвинувачення, подавати

докази. Звісно, можливості в обвинуваченого, зокрема тоді, коли він перебував під вартою, були вкрай обмеженими, оскільки він був повністю ізольованим від сусп.-ва. Однак сусп.-во не було байдужим до захищеності конст. прав обвинуваченого, адже порушення прав обвинуваченого наст. разу могло торкнутися будь-якого гр.-нина д.-ви. Саме для повного забезпечення процес. прав обвинувачених був створений ін-т адвокатури. Завдання адвоката у крим. процесі, за австрійс. зак.-вом, не полягало у пошуку матеріальної істини. Вчені настійно наголошували, що адвокат не зобов'язаний бути у процесі об'єктивним. Йому заборонялося подавати докази, що ускладнюють становище клієнта, він не повинен був шукати докази на підтвердження висунутого обвинувачення. Завдання адвоката – це пошук правди особливим методом «виправдання, перешкоджання в обтяжуванні» ситуації клієнта.

Участь адвоката у крим. процесі поділялася на обов'язкову та необов'язкову. Обов'язкова участь захисника мала місце у таких випадках: при розгляді крим. справи судом присяжних; при розгляді крим. справи за відсутності обвинуваченого, у т. зв. заочному процесі; при розгляді справи військово-польовим судом; коли обвинувачений не досяг 17-річного віку; коли існували достатні підстави сумніватися щодо осудності обвинуваченого. В усіх ін. випадках участь захисника у справі не була обов'язковою, а цілковито залежала від бажання обвинуваченого. Підставою для участі захисника у справі була угода клієнта із захисником або постанова слідчого судді, прокурора чи

суду про залучення захисника до справи за призначенням.

Обвинувачений мав право вільного вибору захисника, щоправда, у певних межах. Згідно зі ст. 39 А. к.-п. к. 1873, обвинувачений мав право обирати собі захисника з осіб, унесених до списку, який щорічно складав апеляц. суд. Такий список зберігався у приміщенні суду, і кожен бажачий мав змогу з ним ознайомитися.

Отже, аналіз норм та ін-тів А. к.-п. к. 1873 дає право стверджувати, що вони були доволі демократ. (незважаючи на те, що австрійс. крим.-процес. зак.-во, яке діяло на тер. Галичини, було застарілим і недосконалим) і сприяли утвердженню позицій Австрії та Австро-Угорщини у Галичині.

Лит.: Кульчицький В. С., Бойко І. Й., Настасяк І. Ю., Мікула О. І. Апарат управління Галичиною в складі Австро-Угорщини. Л., 2002; Тищик Б. Й. Історія держави і права Австрії та Австро-Угорщини (X ст. – 1918 р.). Л., 2003.

І. Й. Бойко.

АВСТРІЙСЬКИЙ ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ КОДЕКС 1895 – був прийнятий 1 серп. 1895 як закон «про суд. процес у цив. справах» і введений у дію з 1 січ. 1898, що діяв в Австрійс. імперії, у т. ч. у Галичині і на Буковині. Цей Кодекс із незначними змінами діяв до розпаду Австро-Угор. імперії (1918). Структурно він складався з двох розділів і 602 статей. Перший розділ А. ц. п. к. 1895 містив заг. положення про цив. процес, а другий – регламентував проходження справ у судах першої інстанції. Уперше цив.-процес. порядок ґрунтувався на принципах